

ISLOM HUQUQSHUNOSLIGIDA IJMONING QISMLARI VA SOKIN IJMO

Maxmudov Xabibullo Soyibjon o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada islom huquqshunosligida ijmoning qismlari va sokin ijmoning asoslari to'g'risida fikr yuritilgan. Ijmoni fiqhiy dalil sifatida qabul qilganlar va qabul qilmaganlar haqida qiyosiy ilmiy tahlil olib borilgan.

Kalit so'zlar: Qur'on, Sunnat, ijmo, fikriy asos, manbaviy asos, huquqiy masalalar, fikriy dalil.

Islom huquqining asosiy manbalaridan biri bo'lgan va uchinchi o'rinni egallagan ijmo, usul-i fiqhda batafsil muhokama qilinadigan muhim masalalardan biridir. Sahobalar davridan beri hukmlarni chiqarishda e'tiborga olingan ijmo, usul-i fiqh jamlangandan keyin usul kitoblarida batafsil yoritilgan va ijmo nazariyasi tarixiy jarayonda uning kontseptual asoslarini aniqlash orqali o'rnatildi. Bu doirada ijmoning manba qiymati, ahamiyati, dalillari, asoslari, shartlari, turlari va hukmlari kabi mavzular keng yoritilgan.

Islom olamida, shia va mo'tazila Nazzam (vaf. 231/845) dan tashqari barcha olimlar bir ovozdan, ijmo shar'iy hukmlarni olishning asosiy manbalaridan biri deb hisoblaydilar. Biroq ta'limotda, ayniqsa, mazhablar o'rtasida ijmoning asosi, shakllanishi va shartlari kabi tafsilotlarda muhim ixtiloflar borligi ko'rinib turibdi. Ijmoni Islom shariatining asosiy dalillari qatoriga kiritgan ulamolar ijmoni aniq/qavli va sukutiy deb ikkiga bo'lib, yakdil ijmoni manba sifatida qabul qilgan holda, ijmoning manba qiymati borasida ixtilof qilganlar¹⁹.

So'z sifatida ijmo **جمع (عجم)** fe'lining masdar shakli bo'lib, "tarqoq narsalarni to'plash" ma'nosini bildiradi, shuningdek "ittifoq tuzmoq, tarqoq narsalarni birlashtirmoq, tuyalarni birlashtirmoq, biror narsani quritmoq, biror ishni bajarishga niyat qilmoq" degan ma'nolarni ham beradi.

"Qadriyat/ma'no" va "ittifoq" kabi ikki ma'noni bildirganda ijmo istiloh sifatida "Ummat-i Muhammad mujtahidlari" tarzida qo'llaniladi. Payg'ambarimiz vafotlaridan keyin diniy masala hukmi bo'yicha yakdillik bilan kelishib olishlari deb ta'riflanadi." Ba'zi usul kitoblarida "mujtahidlar" iborasi "ulamo" yoki "ahlu'l hal val-aqd" kabi iboralar bilan almashtirilgan. Ta'rifning izohida mujtahidlar nazarda tutilgani aytiladi²⁰.

Usul kitoblarida ijmo bo'lishda bir xillik yo'qligi va ijmoning turli tomonlardan turlicha bo'linganligi ko'rinadi. Masalan, fiqh usulining muhim namoyandalaridan biri bo'lgan Hanafiy usul olimi Jassos (vaf. 370/981); namoz vaqtlari, ramazon ro'zasi, haj va zinoning haromlari kabi oddiy insonlar bilishi mumkin bo'lgan ijmo hamda nisob miqdorlari, xola va jiyan nikohlanlanishi haromligi kabi faqat olimlar biladigan ijmo deb ikkiga ajratgan.

¹⁹ Mustafâ Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhıyyü'l-âm* (Dimashk: Dâru'l-Kalem, 1425/2004) 1/78.

²⁰ Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî Tâcüddîn es-Sübki, *Raf'u'l-hâcib an Muhtasar'i-bni'l-Hâcib*, thk. Alî Muhammed Muavvaz vd. (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999/1419) 2/204.

Xuddi shu mazhabning yana bir muhim namoyandasi Dabusiy (vafoti 430/1039) ham bu fikrga qo'shiladi; Sahobalarning ijmosi, ba'zi sahobalarning fikrini aniq bayon etishi va ba'zilarining sukut saqlashlari, ilgari hukm qilinmagan masalada sahobalardan keyingi davrda mujtahidlarning ijmosi bilan hosil bo'lgan ijmo va keyingi mujtahidlarning turli fikrlar bildirilgan bir masalada ixtilof qilishlari, bu boradagi kelishuvlari bilan hosil bo'lgan ijmo shaklida uni to'rt qismga bo'lgan. Ularning eng kuchlisi birinchi navbatdagisi hisoblansa, keyin ikkinchi, keyin uchinchi, keyin to'rtinchi²¹.

Mutakallim usuli va hanbaliy faqih Najmiddin at-Tufiyning (vaf. 716/1316) muhim nomlaridan biri ijmo; Uni to'rt qismga bo'ldi: tavotur bilan yetkazilgan og'zaki/aniq ijmo, ohod sifatida yetkazilgan ochiq ijmo, tavotur bilan yetkazilgan sokin ijmo va ohod sifatida yetkazilgan sokin ijmo. Bularning har biri ijmo sifatida qabul qilingan bo'lsa-da, ular orasida martaba jihatidan farq bor. Shunga ko'ra, eng kuchlidan kuchsizga tartib mutavotir ochiq ijmo, ohod aniq ijmo, mutavotir sukuti ijmo va ohod sokin ijmodir.

Akram Qalash "Jamoat islom huquqining manbai" nomli asarida uslubchilar tasnifini hisobga olgan holda ijmoni quyidagi qismlarga ajratgan:

1. Shakllanish jihatidan: aniq va sokin ijmo;
2. Naql qilish jihatidan: tavoturan, ohod va shon-shuhrat orqali yetkazilgan ijmo;
3. Ularning martabalari bo'yicha: Sahobalarning aniq ijmosi, sahobalarning sokin ijmosi, sahobalardan keyingi har qanday davr mujtahidlarining ilgari ixtilof qilinmagan masalada ijmosi va ilgari bahsli masala bo'yicha sahobalardan keyingi mujtahidlarning ijmosi;
4. Dalil jihatidan: mutlaq ijmo va zanniy ijmo;
5. Vazifa jihatidan: qasos (muakkid) ijmosi va o'z-o'zidan hukm (inshoiy) ijmosi;
6. Siyoh bor-yo'qligi jihatidan: siyohsiz ijmo va siyohli ijmo qismlarga bo'linadi.

E'tiborlisi, Qalashning ijmoni turli tomonlardan qismlarga bo'lgan bu bo'limi keng qamrovli va aniqroqdir²².

Usulchilarning bayonotiga ko'ra, ijmo o'zining shakllanishi jihatidan ikki xil bo'ladi. Birinchisi, barcha mujtahidlar diniy masala hukmida og'zaki yoki amalda ixtilof qiladilar, bu esa aniq ijmo deyiladi. Ikkinchisi, ba'zi mujtahidlar biror masala qarorini og'zaki yoki fe'liy deb e'lon qilganlaridan keyin tuzilgan ittifoq bo'lib, bu qarorga boshqa mujtahidlarning rozi bo'lganliklariga dalolat qiladi, bu esa ijmo sukunati deyiladi²³.

Ijmo nazariyasining muhim mavzularidan biri sokin ijmodir. Ta'limotda ko'p qirrali tarzda ko'rib chiqiladigan va uning manba qiymati haqida jiddiy munozaralar olib boriladigan jimjimador ijmo ko'pchilik fiqh mazhablari va ko'pchilik ulamolar tomonidan ijmo va hujjat sifatida qabul qilingan.

²¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, 28; Ebû İshâk İbrâhîm eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, Thk. Abdülmecîd Türkî (Beirut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1408/1988) 2/690.

²² Keleş, Ekrem. *İslâm Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 1994.

²³ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/5-7; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/6-7; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/337-338; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 267-268.

Sokin ijmoning sahobalar davri bilan chegaralanib qolmasligini aytgan usulchilar, bir fikr tarqalib, ijtimod o'tgan vaqtdan so'ng, e'tiroz bildirmay, indamay va ixtilofli fikr ma'lum bo'lmasa, boshqa ulamolar ham shunday qilishlari kerakligi haqida umumiy fikrda edilar. Lekin sukunatni qabul qilish va rozilikni mazhablar barqarorligidan oldingi davr deb belgilab, firqalar barqarorligidan keyin rozilik belgisini qabul qilmadilar. Bunda sokin ijmo sahobalar davridan to hijriy IV asrgacha bo'lgan davrni, ya'ni sahobalar, tobe'inlar, tab'a tobi'inlar va undan keyingi sakson yilni qamrab oladi.

Bu davr shart-sharoitini va o'zidan oldingilarning diniy farmonlarga bo'lgan munosabatini inobatga olsak, ulamolar belgilagan mezonlar doirasida sokin ijmoni ijmo va dalil sifatida qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Bu jihatdan jimjimador ijmo amalda aniq ijmo kabi bo'lsa ham, dalil jihatidan undan keyin keladi. Bundan tashqari, takfir va bid'at va bid'atga nisbat berish masalasi bo'lsa-da, qat'iy ijmoni inkor etgan kishiga bunday sifatlarni qo'yish mumkin emasdek ko'rinadi. Mazhablar barqarorligidan oldingi davr uchun so'roq bo'lgan ijmo sukutining bugun ham so'roq ostida bo'lishi juda uzoq bir ehtimoldir. Chunki bugun sukunat rozilikni bildiradi, deyish deyarli mumkin emas. Shu sababli, agar shartlar bajarilsa, faqat aniq ijmoning mavjudligi haqida gapirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mustafâ Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhyyü'l-âm* (Dimashk: Dâru'l-Kalem, 1425/2004) 1/78.
2. Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî Tâcuddîn es-Sübkî, *Raf'u'l-hâcib an Muhtasar'i-bni'l-Hâcib*, thk. Alî Muhammed Muavvaz vd. (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999/1419) 2/204.
3. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, 28; Ebû Ishâk İbrâhîm eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, Thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1408/1988) 2/690.
4. Keleş, Ekrem. *İslâm Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 1994.
5. Râzî, *el-Mahsûl*, 2/5-7; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/6-7; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/337-338; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 267-268.